

JOANNA KOZIOŁ

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

ORCID: 0000-0003-3213-1657

Proces numeralizacji rzeczowników w gwarach polskich

Celem niniejszego artykułu jest omówienie procesu numeralizacji rzeczowników w gwarach polskich na podstawie wybranych leksemów rzeczownikowych, które wyrażają w sposób przybliżony liczebność danego zbioru. W polu moich zainteresowań znajdują się rzeczowniki występujące w kontekstach wskazujących na użycie ich w funkcji liczebnikowej. Stanowią one uzupełnienie klasy liczebników nieokreślonych, tak jak one określają pewne zbiorowości w sposób przybliżony oraz stoją w opozycji dużo–mało (Chachulska, 2002, s. 22).

Zagadnienie szeroko pojętego wyrażania ilości lub wielkości danego zbioru w języku polskim było już wiele razy podejmowane w starszych i nowszych opracowaniach językoznawczych. W opisie języka do wyrażania liczebności lub wielkości danego zbioru służą liczebniki, będące nazwami liczb oraz takich cech przedmiotów, które mają związek z liczeniem (Doroszewski, 1952, s. 224). Stanowią one samodzielną klasę gramatyczną, ze względu na swoją etymologię i skomplikowany rozwój są jednak grupą bardzo niejednorodną, problematyczną i różnorodnie interpretowaną. Część badaczy, przyjmując podejście diachroniczne, odnosi się do początków kształtowania klas gramatycznych we wszystkich językach słowiańskich, inni analizują liczebniki synchronicznie na tle ogólnych procesów zachodzących we współczesnym języku polskim¹. Obydwa ujęcia łączy przekonanie, że liczebniki są klasą gramatyczną, która kształtowała się najdłużej – od czasów średniowiecza do przełomu XIX i XX w. (Siuciak, 2008, s. 49). W toku rozwoju wchłonęła różne morfologicznie i składniowo leksemy. Liczebniki *jeden*, *dwa* miały w okresie prasłowiańskim odmianę zaimkową, *trzy*, *cztery* były przymiotnikami o odmianie rzeczownikowej, a od *pięć* wzwyż, będąc rzeczownikami (rodzaju żeńskiego), wymagały formy dopełniacza kwantyfikowanej jednostki (Słoboda, 2012, s. 21).

¹ Zob.: Saloni, 1977; Grzegorzczkowska i in., 1984; Topolińska, 1984; Grochowski, 2005; Stapor, 2008; Siuciak, 2008; Ulitzka, 2010 i in.

Jak zauważają niektórzy językoznawcy (Obrębska-Jabłońska, 1948; Schabowska, 1967; Chachulska, 2002), klasa liczebników poszerza się o nowe leksemy. Jedną z dróg rozwoju słownictwa jest proces numeralizacji. Chodzi tu o zjawisko, w którym rzeczowniki w pierwotnym znaczeniu odnoszące się do konkretnych przedmiotów lub zjawisk zaczynają – w połączeniu z innymi rzeczownikami – oznaczać nieokreślenie dużą lub małą ilość/liczbę. Proces przebiega stopniowo. Najbardziej żywe są przemiany semantyczne, kiedy jednym z elementów treści jest cecha ilości lub wielkości użyta przenośnie (np.: *las rąk, bukiet życzeń*). Duża częstotliwość użycia może doprowadzić do wytworzenia nowego i trwałego, wtórnego znaczenia wyrazu, np.: *grad pocisków, grono przyjaciół, kupa ludzi*. Oboczne, nowe użycie liczebnikowe ulega leksykalizacji. Za zmianami znaczeniowymi postępuje przebudowa związków składniowych. Grupy podmiotu z takimi rzeczownikami przybierają formy orzeczenia typowe dla konstrukcji liczebnikowych, tj. 3. os. lp. rodzaju nijakiego (w odniesieniu do form określających rodzaj), co przesądza o liczebnikowym użyciu danego leksemu, np.: *Kupę lat minęło od naszego spotkania. Siła żołnierzy poległa. Na zebraniu było masę ludzi* (Schabowska, 1967, s. 12–14).

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zagadnienie uliczebnikowienia rzeczowników w języku ogólnym było wielokrotnie omawiane, m.in. przez Marię Schabowską w monografii „Rzeczowniki ilościowe w języku polskim” (1967). Także autorzy nowszych opracowań (m.in. Staszko-Maniowska, 1986; Chachulska, 2002; Żabowska, 2005), biorąc pod uwagę założenia współczesnego językoznawstwa, wnikliwie analizują złożone zależności morfologiczno-składniowe towarzyszące przechodzeniu leksemów rzeczownikowych do klasy liczebników. Mimo licznych prac odnoszących się do procesu numeralizacji rzeczowników w polszczyźnie ogólnej leksyka gwarowa nie doczekała się jeszcze całościowego opracowania tego zagadnienia. Jak do tej pory – na ile udało mi się to ustalić – zagadnieniem tym zajmowały się Joanna Kuć (2008, 2011) oraz wspomniana wyżej Maria Schabowska, która w swojej monografii wykorzystała również materiał gwarowy. Pewne uwagi na temat numeralizacji rzeczowników w gwarach zawarte są także w artykule Jadwigi Chłudzińskiej „Uwagi o przysłówkach w gwarach Warmii i Mazur” (1964)².

Podstawę mojej analizy stanowi grupa około 30 leksemów rzeczownikowych, wyodrębnionych z zasobów leksyki gwarowej, które w swym znaczeniu pierwotnym nazywają konkretne przedmioty czy zjawiska, w połączeniu z innymi rzeczownikami oznaczają w sposób przybliżony ilość/liczbę obiektów³. Nie wykazują wyraźnego zróżnicowania geograficznego. Są reprezentatywne dla całości polskiego obszaru dialektalnego. W celu odniesienia do współczesnej polszczyzny ogólnej materiał gwarowy został porównany z „Uniwersalnym słownikiem języka polskiego” pod redakcją Stanisława

² Zob. Koziol, 2015.

³ Podczas kwerendy natrafiłam na kilkanaście innych rzeczowników funkcjonujących tylko w gwarach. Wymagają jednak dalszych badań i mogą stanowić bardzo ciekawy materiał językowy.

Dubisza, „Słownikiem języka polskiego” pod redakcją Witolda Doroszewskiego oraz danymi z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Dla starszych warstw języka polskiego płaszczyzną odniesienia były słowniki historyczne polszczyzny. Dokumentacja badanych jednostek pochodzi z:

- zasobów kartoteki „Słownika gwar polskich” Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, rejestrującej stan gwar od połowy XIX wieku do czasów współczesnych i zawierającej około dwu i pół miliona fiszek z zapisami rękopiśmiennymi oraz odesłaniami do źródeł drukowanych;
- „Słownika gwar polskich” Jana Karłowicza (jedynego do tej pory całościowego słownikowego opracowania polskiej leksyki gwarowej);
- opublikowanych zeszytów „Słownika gwar polskich” IJP PAN (33 zeszyty).

Ze wskazanych źródeł zostały wybrane te wyrazy, które – oprócz nazywania konkretnych desygnatów – wskazują też na użycia kwantytywne. Analiza kontekstów, w jakich występują wyselekcjonowane leksemy, posłużyła mi do ustalenia etapów numeralizacji rzeczowników gwarowych. Obserwacja rozwoju semantycznego danej jednostki leksykalnej, użycia wyrazu wyrażającego relacje ilościowe oraz zmiany na poziomie składni stały się podstawą do wyodrębnienia cech wskazujących na etap uliczebniokowania. Właściwości semantyczne i gramatyczne, które zostały wzięte pod uwagę i stanowiły podstawę wydzielenia etapów numeralizacji, to:

- cecha 1: użycia kwantytywne w schemacie rzecz. num. + rzecz. w D. w konstrukcjach wyrażeniowych (bez orzeczenia), np.: *ćma narodu*, *hurma luda* [Baciki Średnie siem rkp];
- cecha 2: użycia kwantytywne w schemacie rzecz. num. + rzecz. w D. w funkcji dopełnienia w zdaniu, np.: *To macie piniyndzy ćmę*, *bida już wam nic nie robi* [olk Zb XI 78]; *Krusini mleka ni ma* [Obręb sierp rkp];
- cecha 3: występowanie konstrukcji w schemacie rzecz. num. w M. lub B. + rzecz. w D. w funkcji podmiotu zdania i w połączeniu z orzeczeniem w rodzaju gramatycznym właściwym rzeczownikowi numeralizującemu się, np.: *Co wieczór chmara gapiów leci do lasku* [Kramsk koniń rkp]; *Tu jest chmarę słómi* [ostródz MPKJ III 388]; *A we młynie była kopa chłopów* [Orawa Sł ZNUJ 72 s 67];
- cecha 4: występowanie konstrukcji w schemacie rzecz. num. w M. + rzecz. w D. w funkcji podmiotu zdania w połączeniu z orzeczeniem w rodzaju nijakim, np.: *Gromada się ik zesło* [Mszana lim rkp];
- cecha 5: występowanie konstrukcji w schemacie rzecz. num. w B. + rzecz. w D. w funkcji podmiotu zdania w połączeniu z orzeczeniem w rodzaju nijakim, np.: *Gromadę ludzi było* [giż SGOWM II 319]; *Latoś było kupę deszcza* [Koniaków ciesz rkp].

Użycia, w których występują wyselekcjonowane leksemy, pozwoliły na prześledzenie ich rozwoju semantycznego. Dokumentacja zebranego materiału pozwala stwierdzić, że proces numeralizacji przebiega w kilku etapach.

Cechy semantyczne i gramatyczne, których występowanie decyduje o etapie numeralizacji	1	2	3	4	5
I. ETAP NUMERALIZACJI	tak	tak			
II. ETAP NUMERALIZACJI	+	+	tak		
III. ETAP NUMERALIZACJI	+	+	+	tak	tak

+ cecha współistniejąca

Tab. 1. Etapy procesu numeralizacji.
Opracowanie własne.

Ze względu na określanie ilości liczonych obiektów leksemy rzeczownikowe dzielą się na dwie grupy:

1. Rzeczowniki używane na oznaczenie ilości dużych, np.: *Chmare kartofli jeszcze mota do kopania* [Łęcz PJPAN 37 s 310]; *Mój chłop zarobił grębę pieniędzy* [Kasz S I 360–1]; *Miał któregoś roku [...] siła ogórków* [Kurpie LL V 4–6 s 92].
Grupę tę reprezentują następujące rzeczowniki: *chmara, chmura, ćma, gromada, grupa, grzępa, gwałt, huk, hurba, hurma, kawał, kęs, kopa, kupa, masa, moc, mocka, mrowie, nawał, siła, szmat, tłum*.
2. Rzeczowniki używane na oznaczenie ilości małych, np.: *Kapke miodu włol* [Orawa Sł KąśSł 293]⁴; *Chynyl kónióm kónsek siana* [Puńców ciesz rkp]; *Takom krzte ta mo ty zimi* [Łęcz PJPAN 41 s 442].

W podobnym znaczeniu użyto następujących rzeczowników: *garstka, garść, kapeczka, kapelka, kapka, kawalek, kąsek, kruszyna, krzta, krztyna, krzyna, odrobina*.

Gwary								Polszczyzna ogólna		
lp.	Cechy semantyczne i gramatyczne	1	2	3	4	5	Użycia przysl. w M.	Użycia przysl. w B.	Użycia kwant.	Użycia przysl.
1.	Chasa	*tak	tak		tak	tak				
2.	Chmara	tak	tak	tak		tak		tak	tak	
3.	Chmura	tak							tak	
4.	Ćma	tak	tak	tak			tak			
5.	Garstka	*tak	tak	tak		tak			tak	
6.	Garść	*tak	tak	tak		tak			tak	
7.	Gromada	tak	tak	tak	tak	tak		tak	tak ²	

⁴ Wszystkie cytaty gwarowe pochodzą z kartoteki i źródeł drukowanych SGP PAN. W cytatach używa się ortografii obowiązującej w języku ogólnym. Wprowadzono tylko znak *ě* na oznaczenie kaszubskiej głoski „szwa”. Wykaz źródeł drukowanych do SGP PAN znajduje się w zeszytcie nr 1 „Źródła”; wykaz lokalizacji geograficznych zamieszczono w zeszytcie nr 16.

8.	Grupa	*tak	tak	tak						
9.	Grzępa	tak								
10.	Gwałt	*tak	tak	tak		tak ¹		tak ¹	tak ²	
11.	Huk	tak	tak					tak ¹	tak	
12.	Hurba	tak								
13.	Hurma	tak	tak	tak	tak				tak	
14.	Kapeczka	tak	tak					tak	tak	
15.	Kapelka	*tak	tak				tak			
16.	Kapka	*tak	tak	tak	tak			tak	tak	tak
17.	Kawał	tak	tak			tak ¹		tak ¹	tak	tak
18.	Kawałek	*tak	tak					tak ¹	tak ²	
19.	Kąsek	tak	tak			tak ¹		tak ¹	tak	tak ²
20.	Kęś	tak	tak	tak		tak ¹		tak ¹	tak	tak ²
21.	Kopa	*tak	tak	tak				tak	tak	tak
22.	Kupa	tak	tak	tak		tak		tak	tak	tak
23.	Kruszyna	*tak	tak	tak	tak			tak	tak	
24.	Krzta/krztyna/ Krzyna	tak	tak					tak	tak ²	tak
25.	Masa	*tak	tak	tak	tak	tak			tak	tak
26.	Moc	tak	tak	tak		tak		tak	tak	
27.	Mocka	*tak	tak	tak		tak	tak		tak ²	
28.	Mrowie	tak	tak	tak					tak	
29.	Nawał	tak		tak		tak				
30.	Odrobina	*tak	tak	tak				tak	tak	tak
31.	Siła	tak	tak	tak	tak		tak		tak ²	
32.	Szmat	tak	tak	tak		tak ¹		tak ¹	tak	
33.	Tłum	tak	tak	tak		tak			tak	

¹ W odniesieniu do rzeczowników rodzaju męskiego ze względu na identyczną postać M. i B. lp. przyjęto założenie, że rzeczownik numeralizujący się występuje w B. (przemawia za tym częstość użycia i orzeczenie w rodzaju nijakim).

² Wyraz został poświadczony w leksykonach języka polskiego (jako archaiczny) lub tylko w słownikach historycznych.

* W źródłach podano tylko znaczenie bez przykładu.

Tab. 2. Cechy semantyczne i gramatyczne będące wyznacznikiem etapu numeralizacji.

Opracowanie własne.

Ze względu na stadium uliczebnikowienia można wyodrębnić trzy grupy leksemów rzeczownikowych podlegających numeralizacji.

Grupa 1. Należą do niej rzeczowniki będące na wstępnym etapie uliczebnikowienia. Występują w użyciach kwantytywnych w konstrukcjach wyrażeniowych: rzecz. num. + rzecz w D. (cecha 1), a także w funkcji dopełnienia w zdaniu (cecha 2). W użyciach tekstowych nie występują w kontekstach wymagających innych przypadków niż M., D. i B.:

1.1. Jednostki leksykalne w znaczeniu ‘wielka ilość, dużo, mnóstwo’:

CHMURA

Chmura chłopów [wiel RŁTN XXI 158]; *rzd Śl, rzd Mp.*

GRZĘPA

Grzēpa pieniędzy [Wej LPW I 237].

HURBA

Niektórzy mówią, np. hurba roboty [ok Tykocina wys-maz rkp].

HUK

Jesce huk atramentu [Lim rkp]; *Mieli huk piyniindy* [Cieszyn Cz KadGaw 150]; *Latoś mómy huk ćwikle* [pszcz SGŚ XII 122]; *Huk siana latoś żymy nasiekli* [łęcz PJPAN 37 s 322]; *Mieć huk kur, kacek; huk roboty* [n-tar Orawa KaśŚl 243]; Śl, Mp.

1.2. Jednostki leksykalne w znaczeniu ‘niewielka ilość, mało, trochę’:

KAPECZKA

Dejcieś jesce kapecke mlyka [Ostrowce buskie rkp]; *Ulyj mu jeszcze kapeczke gorzolki* [Sztumska Wieś szt rkp]; *A na stół (wigilijny) my dali kapecke zboza* [Orawa Śl ZNUJ 169 s 284]; *Tej słomecki kapecke cista na ziem* [n-tar Wierchy XXII 124]; *Kapecka mlyka* [Zaryte n-tar rkp]; Śl, Mp, rzd Maz, rzd Wp.

KAPELKA

Weź kapelka wlej [Degucie suw rkp]; *Dali tymu kapelke wódki* [Budy biel-podl rkp]; *Nalej kapelka, ni moga pić duża* [Wilno Lit PJPAN 61 s 156]; Mz, Kresy.

KAWAŁEK

Ja widziała [...] o taki kawalek ognia leciał [Bilwinowo suw rkp]; *Dzisiaj zam chłyk kupiła, będę miała na kawalek casu* [Uchacze gar rkp]; *Kawolek ty rozszczyny sie bierze do niecki, wyrobio sie z mónkum i robi sie chlyb* [Złotniki kal rkp]; *Bagno – w tuncce kawalek wody, taki potok, tam kaczkki podo* [mrag SGOWM III 161]; Mz.

KRZTA, KRZTYNA, KRZYNA

Takom krzte ta mo ty zimi [łęcz PJPAN 41 s 442]; *Ni mom ani krztyny spyrki, z cymze jo tu panu dom chleba* [Będz PF III 310]; *A to z rozmaitych ściepków zgremplowana ta wełna, tylko krzyzna wełny* [Zuzułka węgr rkp]; *Dejcie mi tyz krzyne masła* [żyw RamŚl 29]; *Dalam mu ksyne chleba* [Książnice Wlk. piń rkp]; *Wysed na próg, zeby choć krzyne powietrza chycić* [opocz MPTL XIII 24]; *Krzine siecki, monki, wody* [pis SGOWM III 354]; Mp, Maz.

Grupa 2. Stanowią ją rzeczowniki, których wtórne znaczenie liczebnikowe wykazuje dużą frekwencję. Na tym etapie można zauważyć zmiany składni. Numeralizujące się rzeczowniki w M. lub B. występują w funkcji podmiotu zdania, jednakże orzeczenie pozostaje w zgodności z rodzajem gramatycznym właściwym dla numeralizującego się rzeczownika (cecha 3):

2.1. Jednostki leksykalne w znaczeniu ‘wielka ilość, dużo, mnóstwo’:

ĆMA

A wilków ćma leci do lasa [żyw MiesPog 39]; *To mocie piniyndzy ćme, to wom już bida nic nie robi* [olk Zb XI 78]; *Mówi się chmara ptactwa, ale raczej ćma narodu lub hurma luda* [Baciki Średnie siem rkp]; *Ćma ludzi* [Zborowice tarn rkp]; rzd Śl, Mp, Maz.

GRUPA

W tim dziewczęcu je grępa grzechu, w nim nic bęlnego ni ma. W morzu je grępa wodę. To jeż je grępa czasu [Kasz S I 360–1]; *Mój chłop zarobił grępę pieniędzy. To dało grępę smiechu* [Kasz S I 360–1]; *Jaką to sasa (tutaj) mam grupę pieniędzy* [wąg Pozn VI 295].

KOPA

Niy mogli dźwiryzi lotworzyć; tam była kopa mysów, druga hyrba była pośród izby [Orawa Śl ZNUJ 72 s 42]; *A we młynie była kopa chłopów* [Orawa Śl ZNUJ 72 s 67]; *Kopa piniendzy kostuje* [Uchacze gar rkp]; *Kopę joj by zjot* [Chotel Czrewony piń rkp]; Mp, Mz.

MROWIE

Mrowie ludzi na tym jarmaku [łęcz PJPAN 45 s 558]; *Śleciato sie cale mrowie much* [Samocice dąb-tar rkp]; *Takie mrowie ludzi sie wysypało z tego kościola; Jakze jom z izby ciognoń kie takie babskie mrowie* [pd-wsch ok Nowego Targu Wierchy XVI 38]; Mp, Maz, Wp.

2.2. Jednostki leksykalne w znaczeniu ‘niewielka ilość, mało, trochę’:

ODROBINA

Odrobina tyj soli jest, to nie starcy do zupy [Huszczka biał-podl rkp]; *Mo odrobine takiego miodu leczniczego* [Blizne brzoż rkp]; *Dejno krowie łodrobine siana* [Sierosławice koniec rkp]; *Mum jeszcze łodrobina cukru* [Ciechocin lip rkp]; *Odrobine ciasta sie zostawio na zacyne* [Poręby Majdańskie kolb]; *Łodrobine tego mlika ta krowa do* [łęcz PJPAN 47 s 708]; Śl, Mp, rzd Mz, Wp.

Grupa 3. Wchodzą do niej rzeczowniki, których znaczenie ilościowe już się zleksykalizowało. Przemianom semantycznym towarzyszy przebudowa związków składniowych. O pełnej numeralizacji świadczy przyjmowanie modelu akomodacji charakterystycznego dla liczebników powyżej pięciu oraz liczebników nieokreślonych. Znumeralizowane rzeczowniki w B. (forma M. ustępuje) występują w funkcji podmiotu zdania, któremu odpowiada orzeczenie w 3 os. lp. w rodzaju nijakim, co stanowi cechę rozstrzygającą (cechy 4 i 5):

3.1. Jednostki lekcyjne w znaczeniu 'wielka ilość, dużo, mnóstwo':

CHASA

Było jadła i picia chasę [olk Zb XI 79]; *Zjechało się [...] panów chasa okropna. Jechał z tego kupiectwa i wioz chasę piniyndzy* [olk Zb XI 60].

CHMARA

Chmarę szkodi było probzióne [Ostródzkie JP XXXIV 282–3]; *Chmara ludzi była na zebraniu* [Siennica Różana kras rkp]; *Chmara chłopaków leciała* [Książnice Wlk. piń rkp]; *Pinionskók była chmara* [n-tar Lud XLI 638]; *Chmarę kartofli jeszcze mota do kopanio* [Łęcz PJPAN 37 s 310]; *Lóni majóm chmarę dzieci* [Jędrysek lubl rkp]; *Widział chmarę djablów* [ok Pińczowa Zb IX 70]; *Chmarę modlitwów. Chmarę psieniyndzy* [Ostródzkie JP XXXIV 282–3]; Mp, Maz, rzd Wp, rzd Kasz.

GROMADA

Gromada ludzi przyszło na fest [Lit K II 127]; *Gromada sie ik zesło* [Łostówka lim rkp]; *Mój ojciec był tesorzym, mało zarobiól, a nas było grómade, dziewiyńć* [Cieszyn Cz Zwrot 98 s 9]; *W nasyj studni jest grómade wody* [mrag SGOWM II 319]; *Latoś gromada ludzi była na kiermaszu* [Aug K II 127]; *Zarobic gromadę piniądzy* [Kasz S I 367]; *To panie gromada lat, dwanaście lat brakuje do setki* [ostroł ŁomT 28]; *Hromade mocie tego obilo* [Sucha Cieszyn Cz rkp]; *Gromada dochtorów – śmierć gotowo* [Ciesz MPTL XV 2 s 76]; *Gromada narodu* [Wysocze os-maz rkp]; *Gromada pieśni* [Zajdy olec rkp]; Śl, Mp, Maz, Wp, Kasz, Kresy.

GWAŁT

Na jeziorze pływało gwołt kaczków [olsz BWM 24]; *Tu było gwałt ludzi* [koziel SGS XI 117]; *Noroda było gwołt na jarmarku* [N-tar ZborŚl 111]; *Gwołt sia spalilo – rychło cało wieś spaluna* [olsz SGOWM II 344]; *Na polu je zawdi gwołt roboti* [Wr StefŚl 45]; *W Dyztach ksiądz miał gwałt bydła* [olsz PorJ 1951 s 27]; *Dostali za to gwołt psieniyndzy* [olsz StefJ 44]; *Kiedyś jak wyciongali przeńdziona, to gwałt luciechi i śmiechu z tego mieli* [resz SWM IV 96]; Śl, rzd Mp, Maz, głównie Wr, Kasz.

HURMA

Hurma gruli było na jarmaku. Na jarmaku było hurma noroda [N-tar ZborŚl 124]; *Tak przyleciało ich (diablów) hurma* [Michałkowice-Siemianowice Śl ME V 176]; *Hurma narodu stoi pod kościołem* [Baciki Średnie siem rkp]; *Hurme kacek chowoż latoś* [Łęcz PJPAN 37 s 324]; *Hurma dzieci* [Sowliny lim rkp]; Śl, Mp, Wp.

KAWAŁ

Odysło kawał zboza [Podniesno sied rkp]; *Było kawał narodu* [białos Kudz 154]; *Nieraz to śniychu biyło z niygo kawał* [Opęchowo ostroł rkp]; *Kawał lat to było* [Bełda graj rkp]; *Kawał róboty odwalil* [białos Kudz 154]; *Kupić taki dom ta kawał grosa trzeba* [Huszcza biał-podl rkp]; *Kawał tych ludzi, ho ho ho!* [Łęcz PJPAN 41 s 377]; Mp, Maz.

KĘS

Jak buło kęs wody zodyn niy móg wjechać na lunką [opol PJPAN 6 158]; *Przisto do Zielaznej kęs gości* [opol NT I 26]; *O tam buło kans polskich ludzi i dziolch* [klucz LL II 1 s 45]; *A buło ćma i kęs śniega lezało na dródze* [niem DobrzNiem II 114]; *Tu jadu kęs ludzi* [opol MPKJ IV 194]; *Skónd tak kęs pieniendzy nabral* [opol ME V 217]; *Jedyn chop miol bardzo kęs dzieci* [strzel-śl PJPAN VI 185]; *Pozostowiając ją [...] w mieście, dzie przeżyła kans wstydu* [opol KoszPog 28]; *Niewiele pociechy, ale kans frasunku* [(pśn) opol KoszPog 91]; *I tak jus miol bardzo kęs strachu, iż nie przidzie* [opol ME V 189]; *U nas bardzo kęsa wielkich nowin* [opol ME V 192]; *Kęs ludzi, deszczu* [syc MPKJ IV 299]; Śl, rzd Mp.

KUPA

Ludzik było kupę [myślen, krak PJPAN 11 227]; *W każdej tej chałpie było dzieciacek kupę* [ciesz Zwrot 33–4 s 11]; *Trowy było kupę*; *Chłopów prziszło kupę* [ciesz BMJP XIV 23]; *I już bardzo kupę doktorów u ty córki było* [ok Opola ME VIII 185]; *Latoś było kupę deszcza* [Koniaków ciesz rkp]; *Bogato lokropnie kupę ziymie mo* [ciesz ZNUJ 495 s 117]; *Siedym lat to jes kupa czasu* [Jacnia zam rkp]; *Tedy piniyndzy kupa zebrali* [Drawsko czar rkp]; *Na wesele śli glóndać kupa ludzi* [rawic PKJP III 3 s 243]; *Piekne, bo też to dało kupę rozmyślanio* [ciesz PEŚ III 20]; *Bo mom doś kupę roboty* [n-tar ZNUJ 98 s 60]; *Kupa aniołów* [miel Lud XXV 67]; *Kupa bydła* [Woźniki sier rkp]; *Kupa zgńitych grusek* [Chotel Czerwony piń rkp]; Śl, Mp, Maz, Wp.

MASA

Mase rzecy mu zginyło [łęcz PJPAN 45 s 539]; *Mase narodu zaczyno łuciekać na łobie stróny* [kros ZNUJ 60 s 370]; *Znówu w ogrodzie masa zielska narosło* [Huszcza biał-podl rkp]; *Masa japków spadło* [Jeleń tez rkp]; *Masa roboty jeszcze nos ceko* [łęcz PJPAN 45 s 539]; *Mase pinidzy na tym zarobil* [łęcz PJPAN 45 s 539]; *Z jym to zawse mamy mase kłopotów* [Huszcza biał-podl rkp]; *Łulowilē masę ryb* [wej LPW I 490]; *Jak tyn samolot spot, to masa ludzi chodzila gu łogłondać* [Kramsk koniń rkp]; *Masa narodu była na łotpuście* [łęcz PJPAN 45 s 539]; Śl, Mp, Maz, Wp, Kasz.

MOC

Grzibów buło moc, ale chrobajstwa jeszcze wiynkszo kupa [opol ŚmKl 18]; *My wyłyźli ze szole, a każdy uciekoł, bo tam było moc wody* [Cieszyn Cz Kell II 88]; *Lyn tyz my przyndli, ale moc roboty z tym było* [n-tar Orawa KaśŚl 420]; *Na Śpisie było ponosi moc biskupskik gróntów* [N-tar ZborŚl 195]; *W kościele było moc ludzi* [Kramsk koniń rkp]; *Moc narodu było na jarmaku* [Siennica Różana kras rkp]; *Tam jest moc hektarów* [n-tar Orawa KaśŚl I 595]; *Na dolinie je moc żabich oczek* [Rogów ryb rkp]; *Wypiyli gorzotki moc* [N-tar ZborŚl 195]; *Thusto świnia mo moc sadła* [Rogów ryb rkp]; *Ludzie moc piniędzy ofiarowali na kościół* [Rogów ryb rkp]; *A i chopy majóm moc roboty* [koziel ŚmKl 9]; *A óni mieli moc lasów* [Orawa Śl ZNUJ 72 s 31]; *Tam doktorów moc* [Żabików radz-podl rkp]; *Moc kuni* [Cieszyn Cz rkp]; Śl, Mp, Mz, Wp.

Odstępstwa od składni leczebnikowej: *Moc naroda ześli sie do Kalwaryje* [N-tar ZborŚl 195]; *Potym dali ci ludzie byli, moc przepadli* [Orawa Śl KaśŚl 420]; *Tam byli i moc bogatych, co byli fejne* [Mrągowo SGOWM IV 170].

MOCKA

Mockan narodu buło na łodpuście w Krapkowicach [opol ŚmKl 50]; *W młodości było zawdy mockę uciechy* [Rogów ryb rkp]; *Mockę jich (grzybów) tam musiało wyrosnąć* [opol ŚmKl 17]; *Tam tej wody w Olzie mockę nie było* [Cieszyn Cz Zwrot 15 s 14]; *Bo dziecek wszędzi było mockę* [Cieszyn Cz Zwrot 111 s 7]; *Rusków była mocka łokropna*; *Przysłowiów to była mocka* [olsz SGOWM III 171]; *A mocka tego jest* [rac RWTN IX 67]; *W tym [...] lesie żyje tam stworzynio lesnego mockan* [opol ŚmKl 53]; *My wam damy bardzo mockę piniędzy* [koziol ME V 99]; *Kiejsi na Sowińcu żył niejaki Bynda. Miał mockę pola* [Cieszyn Cz Zwrot 54 s 14]; *Momy jeszcze mockę czasu; On umi mockę wiców* [Rogów ryb rkp]; Śl, rzd Mz.

NAWAŁ

Nawoł narodu było na tym jarmaku [łęcz PJPAN 45 s 646]; *Na wiesnę będzie nawał roboty w polu* [Brudzewice opocz rkp]; *Strasny nawał ludzi* [Janki Młode ostroł rkp].

SIŁA

Ale śniegu naleciało siła [St. Jamka niem rkp]; *Sila norodu było w Lichyniu na łodpuście* [Kramsk koniń rkp]; *Co siła ludzi jesce teraz sie potraciło* [olec LL III 3–4 s 76]; *Jest tu gości siła* [kraś Wisła XVI 384]; *Miał któregoś roku [...] siła ogórków* [Kurpie LL V 4–6 s 92]; *I doł tyj matce siłą piniędzy* [prud PlutaGłog II 123]; *Biegnie parobków siła* [pszcz PieśniŚl II 70]; *Tam siła zboża nie brał* [Bilwinowo suw rkp]; *Sila nendzy nie użyli w te wojne, biedy nie mieli* [Bilwinowo suw rkp]; *Sila ty rozumów mas* [PF XVIII 3 s 140]; Mp, Mz, Wp, Kresy.

SZMAT

Na kiermas przyjechało szmat ludzi z drugich parasiji [Wr StefŚl 154]; *To sie szmat ludzi zeszło* [nidz PF XVIII 3 s 140]; *Szmat ludzi się zebralo* [złotow B IV 388]; *Tam był szmat lędzy, że nogą ni móg stąpic* [Wej S V 272]; *To już szmat czasu bydzie* [łęcz PJPAN 59 s 1011]; *Zarobił jem szmat piniędzy* [Kasz S V 272]; *Móma szmat roboti* [szt GMalb II 2 s 176]; *Smat liści* [rad RŁTN XXIX 103]; Mp, rzd Mz, Wp.

TŁUM

Posło tłum narodu [Opęchowo ostroł rkp]; *Wielki tłum przyszło ludzi na łodpust* [strzel-opol OIW 343]; *Taki tłum ludzi był* [Huszczka biał-podl rkp]; *Do tego europłanu zleciol sie tłum ludzi* [Kramsk koniń rkp]; *Tłum narodu na łodpuście* [łęcz PJPAN 59 s 1018]; *Cale tłumy miysa wywozili za granicy* [Przedmość wiel rkp].

3.2. Jednostki leksykalne w znaczeniu ‘niewielka ilość, mało, trochę’:

GARSTKA

Późnij ta rzepa gotowali ji jagiel może gorztką było [Krzemień kraś rkp]; *Mielimy naprawiać dróge, ale có narobis, kie nos przisło ino gorztką* [Orawa KaśŚl 199]; *Jest tyk ludzi taką gorztką* [Mszana Dolna lim rkp]; *Ciś mi ta z góry gorztkę siana!* [Sękowa gor rkp]; *Móm jyny gorstkę mlyka na zarobiani ciasta* [Ciesz SCiesz 109]; *Do abonowania (gazety) znalazła się tylko mała garstka* [olsz SGOWM II 249]; *Boże, tego sana le je garstka* [Kasz S I 307]; Śl, Mp, Maz, Wp, Kasz.

GARŚĆ

Spaliło sie, tylo garś popchiołu ostalo [pis SGOWM II 250]; *Tam jesce garzc cybuli je, to w kusycku przyniesies* [Huszczka biał-podl rkp]; *W koscele le bęła gorsc lędzi* [Kasz S I 306]; *Myjesz sie w gorści wody* [koziel SGŚ X 36]; Śl, Mp, Maz, rzd Wp, Kasz.

KAPKA

Tam kapka [...] ty kawy na dnie łostalo [łącz PJPAN 41 s 366]; *Kapkę tego mlika jes* [łącz PJPAN 41 s 366]; *Dejcie jesce kapkę tyj pociesycielki (wódki)* [Zaryte n-tar rkp]; *Kapkę miodu włoł* [Orawa Śl KąśŚl 293]; *Uworze se grysiku kapkę* [Przyborów żyw rkp]; *Dej kapke chleba* [Żarnowiec kroś rkp]; *Dej mi kapkę cukru* [prud PlutaDzierż 60]; *Dej do jaśli kapkę siana dło kóni* [Puńców ciesz rkp]; *Ludzie się modlili o kapkę deszcza* [Cieszyn Cz BMJP XIV 73]; *Mom jesce kapke casu, to pude* [Sękowa gor rkp]; Śl, Mp, rzd Mz, Wp.

KĄSEK

Kónsek zamba mi sie ulómało [głub PJS I 146]; *Nó, buło kónsek piwa* [Gola syc rkp]; *Tys kásek powietrzo dochodziło* [opol PKFP XVIII 2 s 20]; *Chynyl kóniom kónsek siana* [Puńców ciesz rkp]; *Łascy sie na tyn kónsek trółwy* [opol ZNUJ XVIII s 51]; *Kónsek mlika* [międzyrz PFP XIV 92]; Śl, rzd Mp, Wp.

KRUSZYNA

Kruszyna dyszczu lupadło [Ciechocin lip rkp]; *Buło tam kruszyna pszanicy, kruszyna jańcznaniu, lowszi i żyta* [Wr Barcz 43]; *Tu kole domu, co to kruszyna jes tego (o ziemi)* [Sucholaski giż rkp]; *Krusini mleka ni ma* [Obręb sierp rkp]; *A kruszyna mniodu zawoził na kiermas Świanty Anny* [Wr Barcz 44]; *Kruszyne momy jeszcze kartofli w mogiele* [łącz PJPAN 41 s 433]; *Mum tu jesce krusyne tygo sadła, to ugotujewa kapusty* [Adamowo mław rkp]; *Mieli krusyne gospodarki i chodzili za pacholki do budowy [węg SGOWM III 343]; Mp, Mz, Wp.*

Na podstawie powyższych cytowań można zauważyć, że rzeczowniki ilościowe łączą się zarówno z rzeczownikami policzalnymi, jak i niepoliczalnymi, np.: *chmara ptactwa, krzyna chleba, kopa jaj, moc grzybów, kapeczka mleka*. Wykazują przy tym szerszą łączliwość niż w polszczyźnie ogólnej, np.:

chmara modlitw, pieniędzy, kartofli; chmura chłopów;

gromada wody, pieśni; grupa śmiechu, grzechu, wody;

gwalt uciechy, kaczek, ludzi;

huk atramentu, kur; kawalek ludzi, wody; kęs strachu, frasunku, wody, śniegu; kruszyna mleka; kupa deszczu, rozmyślania; mocka uciechy; siła śniegu, nędzy; szmat ludzi;

tłum mięsa.

Wydaje się, że wyjaśnienia mechanizmów zmian semantycznych należy upatrywać w wyjściowym, pierwotnym znaczeniu wyrazu pełniącego funkcję kwantyfikatora

(Szapkina, 2007, s. 890–891). Najczęściej w tej roli występują rzeczowniki oznaczające: a) zjawiska przyrodnicze i atmosferyczne, np.: *huk, chmura, chmara*; b) wzniesienia, np.: *grzępa, hurba*; c) skupiska ludzi lub zwierząt, np.: *gromada, grupa, chasa, ćma, hurma, mrowie, tłum*; d) stos, stertę, np.: *kupa*; d) wycinek, fragment całości, np.: *kęs, kruszyna, krzta/krzyna/krzyna, szmat*. Neosemantyzacji leksemów *gwałt, kąsek, masa, moc, siła* sprzyjały zapewne znaczenia w języku niemieckim ‘siła, moc’, ‘wielka ilość, mnóstwo’ oraz ‘kęs’. Widać to szczególnie w gwarach Warmii i Mazur oraz Śląska, gdzie obserwuje się duży wpływ języka niemieckiego na rodzime dialekty.

Rozwój semantyczny rzeczowników ilościowych w gwarach przebiega wielokierunkowo, co powoduje zmianę ich funkcji. W połączeniu z czasownikami, przymiotnikami i przysłówkami występują w kontekstach wskazujących na użycie w funkcji przysłówka. Proces ten towarzyszy „uliczbnikowieniu” i dotyczy leksemów, których przemiany znaczeniowe i składniowe mają charakter trwałe, np.:

Chmarę w funkcji przysłówka: ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Chmarę ni mogli rozumnić* [ostródz MPKJ III 455].

Ćma w funkcji przysłówka: 1. ‘ciemno’: *Było strasznie ćma* [Cieszyn Cz Zwrot 10 s 14]; *A buło ćma i kąs śniega na dródze* [niem DobrzNiem II 114]; *Było już dobrze ćma i nieskoro wieczór* [żyw MiesPog 16]; Śl, rzdz Mp. 2. ‘źle’: *Na kie bydzie z nim, abo z kamratami ćma, to sie wte przidadzom* [żyw MiesPog 103].

Gromadę w funkcji przysłówka ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Musiolał gromade latać, ale nie kole nich, kole ludzi* [pis SGOWM II 319].

Gwałt w funkcji przysłówka 1. ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Tyło nie gadaj zawdy tak gwołt* [Wr Barcz 35]; *I nie za gwołt kosztowało* [Wr jw 40]; *Mało gada, a gwałt myśli* [olsz SGOWM II 344]; *Bo jużem też gwałt czytał* [Wr NT I 214]. 2. ‘znacznie, o wiele’: *A to płótno buło gwołt mocniejsze jak kupne* [olsz StefJ 23]; *A i do łobleki sukno buło gwołt tońsze* [olsz jw 5]; *Ale teros buło ich gwołt wianci niż ti piyr-szi nocy* [olsz jw 33]; *Gwołt bliży* [olsz SGOWM II 345]. 3. ‘w wysokim stopniu, nader mocno; bardzo’: *Łolszina gwałt w naszych lasach rośnie* [resz SGOWM II 344]; *Jenego roku gwołt padało, cały tydzień bez ustanku padał deszcz* [olsz BWM 66]; *Spiywali ji gwołt wytwożali* (‘dokazywali’) [olsz SGOWM II 345]. 4. ‘często, wiele razy, niejednokrotnie’: *Kośnicka to ta białuska, bo gwołt i białki koszą* [szczyc SGOWM II 345]; *Powiedali, co tako fejno pani im sia pokazała, to ludzie gwałt chodzą stont przekunać sia* [olsz SGOWM II 345]. 5. ‘koniecznie, natychmiast’: *Teraz mi ją gwałt chcą dać i nie każą już czekać* [(pśn) jaroc Pozn IV 37].

Huk w funkcji przysłówka: ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Toś ty huk dzisio narobił* [Samocice dąb-tar rkp].

Kapeczkę w funkcji przysłówka: ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *Tys kapecke przybladła* [Samocice dąb-tar rkp]; *Głowa mnie boli w pulsach ino kapecke* [Goźlice sand rkp]; *Bo jak kapeczkę dziecko zapłakało, to tak zaczon hurdać kolypkom*

[Ciesz ZarŚl XI 209]; *I zawdy przichłodził hań kapecke zo późno* [żyw ZarP 13]; *Jeny to było kapeczke małe* [ciesz KwOp XIV 3–4 s 107]; *To je kapeczkym moc słone* [Ciesz SCiesz II 143]; *Pocekej kapecke, to jo zaroz przyjde* [Samocice dąb-tar rkp].

Kapelka w funkcji przysłówka: ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *Oni grubsze może kapelka* [Wilno Lit SLit 214]; rzd Mz, rzd Kresy.

Kapkę w funkcji przysłówka: ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *Zdrzymnół sie kapke* [opocz LL X 1–2 s 33]; *Kapke mu ta i dutki pomogły* [żyw MiesPog 103]; *Kies se dychneli kapke* [Zakopane Wierchy XV 41]; *Jedyn chłop szel, kapkę sie naproł* [ciesz KwOp XIV 3–4 s 106]; *Zasmucił sie kapkym* [Koniakow ciesz rkp]; *Mógłbyś mi kapkym pomóc przy praniu* [Ciesz SCiesz II 143]; *Była kapkym pijana* [ciesz ZNUJ 495 s 116]; *On je kapke przygluchy* [Baciki Średnie siem rkp]; *Takie jako monka gryskowo, ale kapke hrubse* [Orawa Śl KąŚl 294]; *Już jes kapke winkszyy* [łącz PJPAN 41 s 366]; *Kapke zech je chory* [Puńców ciesz rkp]; *Kapke łatwiejsze* [n-tar Spisz Lud XIII 310]; *Kapke bliży* [wąg PKJ XVI 135]; Śl (głównie Cieszyńskie); Mp, rzd Maz, rzd Wp.

Kawoł w funkcji przysłówka: 1. ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Kawoł młodszy* [Łow PF XIV 361]; *Ón jes kawoł winkszy jag óna* [łącz PJPAN 41 s 377]; *Tam, kawoł dali, jez tulica* [Obra wolsz rkp]. 2. ‘dawno’: *Kawoł cie nie było widać* [Samocice dąb-tar rkp]. 3. ‘daleko’: *Kawoł do rzyki* [kozien RŁTN XXIII 174]; *Kawoł do tego lasu* [Hyżne rzesz rkp]; *A tu tero taki mróz [...]. Ji idź tu tero do domu kawoł* [radomsz NT II 193]; Mp, Wp.

Kawołek w funkcji przysłówka: 1. ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *A podeselek kawołek wysyj* [n-tar ZNUJ 98 s 16]; *Stana kawołek dali* [złotow B II 63]; *A tam stoł nizyj kawołek koń* [n-tar Orawa ZNUJ 69 s 142]; Mp, Wp. 2. ‘nie-daleko’: *Kawołek od nos stoi sobie chłop* [myślen ME I 90]; *My kawołek podyśli loba* [Bilwinowo suw rkp]; *Kawołek wyszła przed łokno* [Obra wolsz rkp]; Śl, Mp, Maz, Wp. 3. ‘daleko’: *To kawołyk do wody było* [Zawada zam rkp]; *Bo ta kwolek było doś* [n-tar Orawa ZNUJ 69 s 132]; *Doś kawołek przeleciol* [n-tar Orawa JP XXXV 71]; Mp.

Kąsek w funkcji przysłówka: 1. ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *Jakby, co to sie pani zastanowi kónsek* [Zborowskie lubl rkp]; *Mój kolega umioł kósek po polsku* [oław BMJP XIV s 151]; *Bulwy kónsek zgnióły* [międzyrz GruchGwKr 56]; *Buł jedyn chłop kónsek głupkowaty* [niem DobrzNiem II 108]; *Kónsek corno* [Sarnów klucz rkp]; *No i jechali kónsek dali* [prud BMJP XIV 128]; Śl, rzd Mp, rzd Wp, Kasz. 2. ‘krótka chwila, moment’: *Musis tu kónsek zacekać* [Jędrysek lubl]; *Kónsek na luft pójdziecie* [opól ZNUJ 18 s 51]. 3. ‘ledwo’: *To óna sama uciekla łot strachu, co była kónseg zywa* [opól KwOp XIII 1 s 100]. 4. ‘niedaleko’: *Ale nie leciol daleko ino kónsek* [prud PlutaGłóg II 8]; *Uciykła kónsek i zaś prziszła* [prud PlutaGłóg II 88]; *Jedna (bomba) spadła kónsek od nas* [Cieszyn Cz Zwrot 108 s 8]; Śl, rzd Mp. 5. ‘z dodatkowymi określeniami komunikuje o znacznej odległości; daleko’: *Idzie, łodesel godny kąsek* [Robczyce Orawa Śl rkp]; *Trza buł dojs kónsek is* [Schodnia opól rkp].

Kęs w funkcji przysłówka: 1. 'w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo': *Jo kurził kęs* [opol ZNUJ 18 s 51]; *Ludzie mlócili na akord, żeby kynz zarobić* [syc PorJ 1972 s 435]; *Zimi miol kyns wyncy, wyncy jak roz tyle* [St. Jamka niem rkp]; Śl. 2. 'w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę': *Co yny kans pomurujóm, to już pić zaczynajóm* [koziol ŚmKl 72]; *Choć to je kęs dałyj* [Schodnia opol rkp]; Śl, rzd Mp. 3. 'w wysokim stopniu, nader mocno; bardzo': *Moda sie kyns miyni* [Ciesz pd DWn 126]; *Dość kęs padało* [opol NT I 26]; *Chto za zycia kans szparuje, tyn przed śmiercią nadaremnie się ratuje* [Opol KoszPog 79]; Śl. 4. 'daleko': *Kęs luciekła* [St. Jamka niem rkp]. 5. 'niejednokrotnie, wiele razy': *U fartuchów miały wieśniaczki taśmy kupne, którymi się kęs razy koło pasa opasywały* [kęp ME VIII 25]. 6. 'omal, prawie': *Tak sie sarpał kyns mi postrunka nie hurwał* [Adamowo mław rkp]; *Kęs nie płakała ta dziewczyna, tak jej te łobuzy dokucali* [Zdunek ostroł rkp]; rzd Mp, Maz.

Kopę w funkcji przysłówka: 1. 'bardzo dawno': *Kopę lot sie żymy nie widzieli* [łącz PJPAN 43 410]; *Kopę lat nazad* [ostroł LL V 4–6 s 92]. 2. 'wiele razy': *Abo kopę razi ji go przestrzegol, ale to nie pomogło* [Kasz S II 202].

Kupę w funkcji przysłówka: 1. 'w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo': *Kupe napisalimy* [Woźniki sier rkp]; *Że kupe zarobiól, wypiól drugigo* [ryb JP XXXI 172]; *Ale was to beje kupę kosztować* [ciesz Prob 28]; *Synego mu sztydukuje i musi kupę na niego nakłodać* [Rogów ryb rkp]; *Rechtór nóm zadol kupę na spamyńć* [Rogów ryb rkp]. 2. 'w dużym stopniu, nader mocno; bardzo': *Łun już kupe lurus* [łącz PJPAN 41 462].

Kruszynę w funkcji przysłówka: 'w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę': *Buraki wydarte, zachowane do mety (do kopca), słomo zawalone kruszyne* [olsz SGOWM III 344]; *Moj brat jeden sezon w domu sewcował, to tak kruszyne wiem [mraż SGOWM III 344].*

Krzynę w funkcji przysłówka: 1. 'w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę': *Tak krzyne zarobzie* [mraż SGOWM III 354]; *Baba se krzyne pomyślala i powiada tak* [Pożóg puław rkp]; *Był do wilka krzyne podobny* [radz-podl Wisła XVI 126]; *Wydaje my sie, że tyn łobrus krzyne krzywo wisi* [Kramsk koniń rkp]; *Siadnijcie se krzyne blizy* [żyw RamŚl 29]; *Zacekój ksyne* [radomisz RŁTN XXIII 259]; Mp, Maz, rzd Wp.

Moc w funkcji przysłówka: 1. 'w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo': *Ksióndz moc zóndol łod chrztu* [Orawa Śl ZNUJ 72 s 34]; *Syn mo syna jedynoka, to może mu moc nakupić* [Puńców ciesz rkp]; *Pyrwaj chasa ('czeladź') niy miała sie dobrze, musiała moc robić a jejść bele co* [głub PJS I 90]; *Moc cyto* [Orawa Śl ZNUJ 72 s 88]; Śl, Mp. 2. 'o wiele': *Moc cięższe nie było* [Cieszyn Cz Zwrot 15 s 13]; *Ale powróz był moc za krótki* [koziol KwOp XVIII 3 s 128]; *Moc mondrzejszi czernokniżnik* [Cieszyn Cz ME V 66]; Śl. 3. 'w wysokim stopniu, nader mocno; bardzo': *Ale moc to nie bolało* [Cieszyn Cz Zwrot 29 s 10]; *We szkole my mieli dobrego, ale moc akuratnego rehtora* [Cieszyn Cz Zwrot 69 s 8]; *Takie niejene przyszli, co byli uczone, to byli moc dobre* [resz SGOWM IV s 171]; Śl, rzd Mp, rzd Mz. 4. 'często, wiele razy, niejednokrotnie': *Óni ta chodzywali moc na tego psa, aji dwa, aji trzy, ale go chycić niy mogli* [Orawa Śl KąŚl I 595].

Mockę w funkcji przysłówka: ‘bardzo’: *Tyn podplómek nie był mockę wielki* [Cieszyn Cz BMJP XIV 57].

Odrobinę w funkcji przysłówka: ‘w niewielkim stopniu, w niewielkim zakresie; trochę’: *Lodychnyła se tero łodrobine* [brzoz NT I 102]; *Una ino odróbine uszczyplnie ta pijawka* [Czelatycy jaros rkp].

Sila w funkcji przysłówka: 1. ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Ta tutką ze sobóm broł i silą na ni groł* [strzel-opol ŚmKl 81]; *Mlyko ma dobre choć tam siyla nie daje* [Burakowskie węgr rkp]; *Co tak sila mówi* [Bilwionowo suw rkp]; *Silu zjot* [Żarnowiec kroś rkp]; *I ludzióm sila kradli* [olec BMJP XIII 69]; Śl, Mp, Mz, Wp. 2. ‘znacznie, o wiele’: *Saltuch* (‘szal’) *silą razy wónski i pótora mytra długi* [olsz SWM XII 16].

Szmat w funkcji przysłówka: ‘w dużym stopniu, w dużym zakresie; dużo’: *Szmat sie zjenaciło* (‘zmieniło’) [mrąg MPKJ III 484]; *Żejś dzisio szmot zrobiył* [złotow B IV 388].

Analiza numeralizacji rzeczowników w gwarach polskich w niniejszym artykule pokazała, że proces przebiega podobnie jak w polszczyźnie ogólnej. Numeralizujące się rzeczowniki stopniowo tracą cechy semantyczne i formalne właściwe tej klasie. Rezultatem przemian semantycznych jest przebudowa związków syntaktycznych. Przyjęcie przez cytowane rzeczowniki modelu akomodacji charakterystycznego dla liczebników nieokreślonych, tzn. wymogu D. lp. lub mn. rzeczownika (*kąsek trawy, gwałt kaczków, kęs pieniędzy, kupę doktorów*) oraz orzeczenia w 3. os. lp. rodzaju nijakiego (dla form określających rodzaj) świadczy o „uliczebnikowieniu” leksemów. Jeszcze jednym argumentem za przynależnością tych jednostek leksykalnych do kategorii liczebników nieokreślonych może być brak możliwości występowania z tzw. operatorami adnumeratywnymi, np. *około, przeszło*, i partykułami typu *nieomal, prawie*. Nieokreśloność zawarta w strukturze semantycznej badanych jednostek sprawia, że pozostają one w relacji wykluczenia z liczebnikami właściwymi (Żabowska, 2005, s. 31). Większość omówionych leksemów występuje w użyciu kwantytywnym także we współczesnej polszczyźnie. Tylko jednak *huk, kawał, kupa, kopa, masa* zostały poświadczony w Narodowym Korpusie Języka Polskiego w kontekstach wskazujących na zmianę relacji składniowych, tj. z użyciem orzeczenia wyrażonego formą 3. os. lp. rodzaju nijakiego.

Obserwacja ewolucji przemian semantycznych znumeralizowanych rzeczowników pozwala również stwierdzić, że zachodzi ich adverbializacja, towarzysząca uliczebnikowieniu w gwarach znacznie częściej niż w polszczyźnie ogólnej⁵. Te same leksemy występujące w użyciu kwantytywnym w nowszych pracach językoznawczych, m.in. Romana Laskowskiego (1984), Macieja Grochowskiego (2005), określane jako liczebniki nieokreślone, mają swoje homonimiczne jednostki przysłówkowe. Niezależnie od liczebnikowego bądź przysłówkowego użycia znaczenie tych jednostek jest identyczne (Grzegorzczkowska i in., 1984, s. 37). Prawdopodobnie tak niestandardowemu rozwojowi

⁵ Zob. Kozioł, 2017.

semantycznemu sprzyjała leksykalizacja nowego, wtórnego znaczenia kwantytywnego i przesunięcie znaczenia ku nieokreśloności, która przede wszystkim dotyczy ilości, stopnia bądź czasu tego, o czym jest mowa (Grochowski, 2005, s. 107). Zjawisko to stanowi jedną z istotnych cech odróżniających proces numeralizacji w gwarach od polszczyzny ogólnej. W języku ogólnym rzeczowniki ilościowe charakteryzują się dużym stopniem ekspresji językowej, co bywa wykorzystywane w stylizacji artystycznej. W dialektach są to jednostki neutralne, pozbawione nacechowania ekspresywnego. Zachowały również znaczenia odległe, istniejące w polszczyźnie historycznej, a nieznanne już współczesnym użytkownikom języka polskiego.

Funkcjonowanie rzeczowników określających ilość dowodzi, że w celu tworzenia nowych określeń człowiek sięga do zjawisk otaczającego go świata, do wielkości, które łatwiej sobie wyobrazić, np. *I dawni, pani nie było [...] ani fontów, ani kilów, ani kwart, tylko na takie gorztki mierzyli* [bus PorJ 1957 s 141]. Mówiący odwołuje się do wielkości prostszych niż rzeczywiste albo z braku wiedzy, albo z braku woli przypisania czemuś adekwatnego predykatu (Grochowski, 1996, s. 31).

Bibliografia

- Chachulska, B. (2002). *Analiza składniowa leksykalnych wykładników parametryzacji świata*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Chłudzińska, J. (1964). Uwagi o przysłówkach Warmii i Mazur. *Prace Filologiczne*, 13(3), s. 133–142.
- Doroszewski, W. (1952). *Podstawy gramatyki polskiej*. Cz. 1. Warszawa: PWN.
- Grochowski, M. (1996). O wykładnikach aproksymacji. Liczebniki niewłaściwe a operatory przyliczebnikowe. W: H. Wróbel (red.), *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich*. VI polsko-szwedzka konferencja slawistyczna, Mogilany, 1–3 października 1995, *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN*, 99 (s. 31–37). Kraków: IJP PAN.
- Grochowski, M. (2005). O cechach gramatycznych i znaczeniu jednostek o postaci *trochę*. W: M. Grochowski (red.), *Przysłowki i przymyki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego* (s. 101–111). Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Grzegorzczkowska, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.) (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. T. 2: *Morfologia*. Warszawa: PWN.
- Koziół, J. (2015). Proces numeralizacji rzeczowników w gwarach polskich (na wybranych przykładach). W: U. Sokólska (red.), *Odkrywanie słowa – historia i współczesność* (s. 541–550). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Koziół, J. (2017). Niestandardowy rozwój semantyczny tak zwanych rzeczowników ilościowych w gwarach polskich. Zarys problematyki. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 64, s. 123–136.
- Kuć, J. (2008). Rzeczowniki ilościowe jako miary plonów (na przykładzie gwar podlasko-mazowieckich). W: H. Sędziak (red.), *Językowa przeszłość i współczesność Mazowsza i Podlasia*. *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, 13, s. 109–121.
- Kuć, J. (2011). Rzeczowniki ilościowe w komunikacji wielopokoleniowej. W: K. Wojtczak, M. Jasińska (red.), *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice* (s. 91–102). Siedlce: Wydawnictwo UPH w Siedlcach.
- Obrębska-Jabłońska, A. (1948). Liczebniki nieokreślone w systemie języka polskiego. *Język Polski*, 28(4), s. 111–116.
- Saloni, Z. (1977). Kategorie semantyczne liczebników we współczesnym języku polskim, *Studia Gramatyczne*, 1. *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN*, 25, s. 145–175.

- Schabowska, M. (1967). Rzeczowniki ilościowe w języku polskim. *Prace Komisji Językoznawstwa PAN, 14*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siuciak, M. (2008). *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebника w języku polskim, Prace Naukowe UŚ*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Słoboda, A. (2012). *Liczebnik w grupie nominalnej średniowiecznej polszczyzny. Składnia i semantyka*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Staszko-Maniowska, E. (1986). Zróżnicowanie wewnętrzne grupy tzw. rzeczowników ilościowych. *Polonica, 12*, s. 49–57.
- Stapor, I. (2008). *Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Szapkina, O. (2007). O pewnych osobliwościach wyrażania kwantytywności w polskim językowym obrazie świata. Kwantyfikatory liczbowe: semantyka i łączliwość. W: M. Czerwińska, K. Meller, P. Fliciński (red.), *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej, Poznań, 8–11 czerwca 2006 roku* (s. 889–899). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Topolińska, Z. (red.) (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. T. 2: Składnia*. Warszawa: PWN.
- Ulitzka, E. (2010). Klasa liczebników w wybranych XX-wiecznych gramatykach języka polskiego. W: B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...* (s. 221–231). Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Żabowska, M. (2005). Opozycje semantyczne w klasie liczebników niewłaściwych (homonimicznych z formami rzeczowników). *Poradnik Językowy, 2*, s. 26–37.

Słowniki

- L – Linde, S.B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego*, T. 1–6. Lwów.
- K – Karłowicz J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich*, T. 1–6. Kraków.
- SGP – *Słownik gwar polskich* (1977–), T. I–, zes. I–. Kraków.
- SJPDor – Doroszewski W. (red.) (1958–1969). *Słownik języka polskiego*, T. 1–11. Warszawa.
- SPXVI – Mayenowa M.R. i in. (red.) (1966–). *Słownik polszczyzny XVI wieku*, T. 1–. Wrocław.
- SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiecki W. (red.) (1900–1927). *Słownik języka polskiego*, T. 1–8. Warszawa.
- SWil – Zdanowicz A. i in. (1861). *Słownik języka polskiego*, T. 1–2. Wilno.
- USJP – Dubisz S. (red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, T. 1–4. Warszawa.

STRESZCZENIE

Słowa kluczowe: dialektologia, gwary polskie, numeralizacja rzeczowników, rzeczowniki ilościowe.

Celem artykułu jest omówienie procesu numeralizacji rzeczowników w gwarach polskich. Podstawę analizy stanowią rzeczowniki, które w swoim znaczeniu pierwotnym nazywają konkretne przedmioty czy zjawiska, a w połączeniu z innymi rzeczownikami oznaczają w sposób przybliżony liczebność danego zbioru. Analiza kontekstów, w których występują wyselekcjonowane leksemy, pokazuje ich wieloetapowy i wielokierunkowy rozwój semantyczny, którego rezultatem jest przesunięcie wyrazów z klasy rzeczowników do klasy liczebników. Obserwacja ewolucji zmian znaczeniowych wyrazów wykazuje, że numeralizacja rzeczowników w gwarach przebiega podobnie jak w języku ogólnym. Cechą odróżniającą leksykę gwarową od polszczyzny ogólnej jest niestandardowy rozwój semantyczny rzeczowników ilościowych, polegający na wchodzeniu w zależności charakterystyczne nie tylko dla liczebników, ale także dla przysłówków.

SUMMARY**The process of numeralization of nouns in Polish dialects**

Keywords: dialectology, Polish dialects, numeralization process, quantitative nouns.

This article concerns nouns referring to specific objects or phenomena in their original meaning and, combined with other nouns, may mean a quantity indefinitely large or small. The result of gradual lexicalization in the numeral function are formal changes. The changes of grammatical categories cause the transfer of units from one class to another. The author of this work presents the process of numeralization of nouns occurring in Polish dialects, against the background of general Polish, basing on materials gathered in the files of "Dictionary of Polish Dialects" by the Institute of Polish Language at the Polish Academy of Sciences in Krakow.